

ՌՈՒՍ-ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
XIX դ. 90-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

1890-ականներին Ֆրանսիան, ինչպես Մերձավոր Արևելքով շահագրգիռ բոլոր պետությունները, Օսմանյան ժառանգություն, Արևելյան Հարցի առնչությամբ որդեգրել էր որոշակի քաղաքական դիմ, որն առաջնահերթ պայմանավորված էր ֆրանսիական ֆինանսական կապիտալի շահերով: Գաղտնիք է, որ դեռ Ղրիմի պատերազմի տարիներին, երբ Օսմանյան կայսրությունը դիմեց առաջին արտաքին փոխառություններին, առաջիններից այդ «ծառայությունը» նրան մատուցեց «վաշխառական» Ֆրանսիան, որը, ինչպես ժամանակին նշել է Ն. Ջորջը, Թուրքիայում ուներ առավելագույն ֆինանսական շահեր, քան ցանկացած այլ պետություն¹⁶⁶: Ընդամենը, դժվար է պատկերացնել, որ տնտեսական, ֆինանսական առումով Ֆրանսիայի կցորդ հանդիսացող Օսմանյան Թուրքիայի հանդեպ կիրառվեին քաղաքական որևէ այլ, մասնավորապես կայսրության ամբողջությանը սպառնացող ռազմավարություն: Չէ՞ որ «Թուրքական արժեթղթեր ունեցողների համար status quo-ի պահպանումը նշանակում էր իրենց գումարները կուպոններով ետ բերելու երաշխիք»¹⁶⁷: Վերոհիշյալ ֆինանսատնտեսական շահերն ու դրանց համապատասխան ձևավորվող քաղաքական սկզբունքներն ակտիվորեն պաշտպանվեցին XIX դ. երկրորդ կեսին. 50-70-ականներին՝ բրիտանական, իսկ 90-ականներին՝ ռուսական դիվանագիտությունը համաքայլ:

¹⁶⁶ Джордж Л., Правда о мирных договорах, т. 2, М., 1957, с. 402. Մասնավորապես, Ֆրանսիան հիմնեց Թուրքիայի «Օտոմանյան բանկը» (1863), ամբողջությամբ իր ձեռքում կենտրոնացրեց «Օտոմանյան պարտքի վարչությունը»: Ֆրանսիական արտահանվող կապիտալի շուրջ 10%-ը կազմող 2,5 մլրդ ֆրանկը ներդրված էր միայն Օսմանյան Թուրքիայում, որից 166 մլն ֆրանկը արդյունաբերական և առևտրական ձեռնարկություններում, 366 մլն երկաթուղիներում /տես ՂԱԱ, ֆ. 402, ց. 1, գ. 8, ք. 3/:

¹⁶⁷ Людовик де Констан, Реформы в Азиатской Турции, М., 1914, с. 3-4, Սեջրերումն ըստ Բայրամյան Լ.Ա. Արևմտյան-Հայաստանը անգլիական իմպերիալիզմի պլաններում, Ե., 1982, էջ 266; Альберт Вандаа, Армяне и турецкие реформы, пер. с франц. М. Я. Алавердяна, СПб, 1908, с. 11. Այս մոտեցումը ամենկին էլ չէր նշանակում, որ Ֆրանսիան ընդհանրապես հրաժարվում էր Սեր-ժավոր Արևելքում ակտիվ նվաճողական քաղաքականությունից /տես Կիրակոսյան Ջ. Բուրժուական դիվանագիտությունը և Հայկական հարցը, Ե., 1980, էջ 139/:

Անշուշտ, Ֆրանսիան Արևմտյան Հայաստանի խնդրում ևս առաջնորդվում էր իր անտեսական և քաղաքական շահերով՝ երկրամասը դիտելով որպես Ֆրանսիական մոնոպոլիաների արդյունաբերական արտադրանքի սպառման շահութաբեր շուկա, գյուղատնտեսական հումքի էժան աղբյուր և, վերջապես, «Արևելքում Ֆրանսիայի ազդեցության տարածման լայն բացած դուռ»¹⁶⁸։ Նշված խնդիրների համատեքստում էլ Ֆրանսիական դիվանագիտությունը ժամանակ առ ժամանակ «արծարծում էր» հայկական հարցը։

1890-ականներին ռուսաց արքունիքը և Ֆրանսիական կառավարությունը, որպես ռազմաքաղաքական դաշնակիցներ, համաձայնեցնում էին միմյանց հետ այս տարածաշրջանում գործադրվող քաղաքական սկզբունքները խուսափելով Արևելքում պատերազմի նոր օջախի ձևավորումից, պաշտպանելով Օսմանյան կայսրության անձեռնմխելիությունն ու անբաժանելիությունը, հանդես գալով որպես արևմտահայկական վիլայեթներում միայն ճշմարիտ հողավածով նախատեսված բարեփոխումների անցկացման կողմնակիցներ¹⁶⁹։ Երկու պետությունների թուրքիայի հանդեպ «պաշտպանական» և հայկական հարցում «չեզոք» քաղաքական դիրքորոշումները, փաստորեն, համընկնում էին՝ հաջողությամբ հակադրվելով Մերձավոր Արևելքում Անդլիայի և Գերմանիայի ազդեցության տարածմանը¹⁷⁰։ Այդպիսով Ֆրանսիան ձգտում էր խոչընդոտել թուրքիայի ներքին գործերին Մեծ Բրիտանիայի միակողմանի միջամտությունը, որպեսզի վերջինս հայկական հարցի օգնությամբ ի վնաս Ֆրանսիայի չամրապնդեր իր ֆինանսատնտեսական և ռազմաքաղաքական դիրքերը թուրքիայում, ավելի չսրեր արևելյան ճգնաժամը, ինչը կհանգեցներ Օսմանյան կայսրության մասնատմանը։ Հանրապետական կառավարությունը նաև հույսեր էր տածում ամրագրվել Նեղոսի հովտում, եգիպտական հարցի շահարկումով վերացնել եգիպտոսի անգլիական օկուպացիան, Սուեզի ջրանցքն ու եգիպտոսը հռչակել չեզոք, իսկ նպաստավոր պայմանների դեպքում Մշուշոտ Ալ-

¹⁶⁸ Саркисян Е. К., Политика Османского правительства в Западной Армении и державы в последней четверти 19 и начале 20 вв., Е., 1972, с. 190.

¹⁶⁹ Մատենադարան, Ալ. Երիցյանի արխիվ, քղթ.151, վ. 30:

¹⁷⁰ Манфред А. 3., Внешняя политика Франции 1871-1891 гг., М., 1952, с. 521.

րիոնի հետ փոխդիջումնային տարբերակով բաժանել փարա-
փոնների աշխարհը և աֆրիկյան այլ տիրույթներ¹⁷¹։ Անգլո-
ֆրանսիական խոր հակասությունների պայմաններում ուս-
թրանսիական համագործակցությունը նաև անհրաժեշտ երաշ-
խիք էր մերձավորարևելյան խնդիրներում գերմանական միլի-
տարիզմից, նաև ֆինանսատնտեսական գերակայությունից
պաշտպանվելու համար¹⁷²։

Այսպես, Ֆրանսիան նախ և առաջ Անգլիային զսպելու
նկատառումով Ռուսաստանի հետ մեկտեղ մասնակցեց Սասու-
նի դեպքերի առնչությամբ ձևավորված քննիչ հանձնաժողովի
աշխատանքներին, հայկական ռեֆորմների մայիսյան նախա-
գծի մշակմանը, ստորագրեց սուլթանական կառավարությանն
ուղղված տերությունների կոլեկտիվ նոտաները, ըմդղիմացավ
Օսմանյան կայսրության մասնատման, սուլթանի վրա ռազմա-
կան ճնշում գործադրելու և հայկական հարցի առնչությամբ
միջազգային խորհրդաժողով հրավիրելու բրիտանական առա-
ջարկներին։

Փաստորեն, հայոց ողբերգության տարիներին Ֆրանսիան
իր չեզոքությամբ հրահրեց կարմիր սուլթանի ոճրագործութ-
յունը «խուլ գտնվելով Հայաստանից լսված հառաչանքների
հանդեպ»¹⁷³։

Այդ «լուռությունը» խախտվեց ու «զգուշավոր» քաղաքա-
կանությունը, թվում էր, թե կասեցվեց 1896-ին, երբ Կ.Պոլսի
հայության սարսափելի կոտորածների լուրը բորբոքեց Ֆրան-
սիայի հասարակական կարծիքը։ Հասարակական-քաղաքական
նշանավոր շատ գործիչներ հանդես եկան սուլթանի հասցեին
մեղադրական և արևմտահայերին աջակցող ճառերով, եվրո-
պական ու մասնավորապես ֆրանսիական քաղաքականության

¹⁷¹ "Московские ведомости", 19 марта 1895, № 77 и 31 марта 1895 № 89.

¹⁷² Силин А.С., Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце 19 в., М., 1971, с. 228.

¹⁷³ Կիրակոսյան Զ., նշվ. աշխ., էջ 127։ Այս մոտեցմանն արձագանքեցին նաև ֆրանսիական շատ պարբերականներ՝ հայերին մեղադրելով անհնազանդության մեջ, հայոց ողբերգությունը գնահատելով բրիտանական ինտրիգների արդյունք այդպեղ պակասողով հայերի ազգային-ազատագրական շարժմանը /տես Բայրամյան Լ.Ա. նշվ. աշխ., էջ 267-268; Куракосян А., Великобритания и армянский вопрос, Е., 1990, с. 129։

քննադատությամբ¹⁷⁴: Ավելին, 1896 թ. օգոստոսի 21-ին Հետևեց պաշտոնական Ֆրանսիայի արձագանքն ի դեմս արտաքին գործերի նախարար Հանոտոյի Փարիզում թուրքական դեսպանին հղած խիստ հայտարարության, թե հանրապետության կառավարությունն սպառել է սուլթանի հանդեպ իր «բարեկամական համբերատարությունը և այլևս չհանդուրժելով թուրքական իշխանությունների երկակի խաղերը՝ հասունացող ճգնաժամի առջև պատրաստ է գործադրել ցանկացած վճռական միջոց, ընդհուպ Կ.Պոլսի ռաբակոծում՝ պարտադրելով Բ.Դռանը ապահովել Հայաստանում կարգ ու կանոնի վերահաստատումը և խոստացած ըարբիությունների ղործադրումը¹⁷⁵:

Պաշտոնական Ֆրանսիայի հանկարծակի դրսևորած «Հայաստանություն», իրականում, պայմանավորված էր ռուս-ֆրանսիական հարաբերություններում առկա որոշ հակասություններով, դաշնակիցների մերձավորարևելյան քաղաքական ծրագրերի ու նպատակների բեկումնացումով: Դաշնակիցները համաքայլ և համախոհ էին բալկանյան, կրետական, հայկական հարցերում, բայց ոչ սևծովյան նեղուցների կարգավիճակի խնդրում: Արևելյան ճգնաժամի ընթացքում կողմերին փոխզիջումների շնորհիվ հիմնականում հաջողվում էր համաձայնեցված գործունեություն ծավալել: Սակայն 1896-ին դարձյալ սրվեցին ռուս-ֆրանսիական տարաձայնությունները, որոնց կարգավորման նպատակով Նիկոլայ 11-ը արտաքին գործերի նախարար Շիշկինի ուղեկցությամբ մեկնեց Փարիզ: Օգտվելով ցարի դիվանագիտական անփորձությունից՝ Հանոտոյին հաջողվեց համաձայնեցնել նրա հետ Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքական այնպիսի սկզբունքներ, որոնք հակադրվում էին Ռուսաստանի «պատմական առաքելությանը»: Դրանք էին՝ ռուս-անգլիական համաձայնությունն Եգիպտոսի հարցում, որով Ռուսաստանը պետք է ճանաչեր Մեծ Բրիտանիայի իրավունքները Աֆրիկայի հյուսիսում, նաև Սուեզում չստանալով փոխարենը որևէ հատուցում և գրկվելով անգլո-ֆրանսիական հակասությունների միջոցով Անգլիայի վրա ճնշում գործադրելու և Ֆրանսիայի հետ դաշինքը ամրապնդելու երաշխիքներ:

¹⁷⁴ «Մշակ», 1915, N 142, էջ 3: Киракосян А., Великобритания и армянский вопрос, с. 130-131, «Вестник Европы», 1896, т. 6, кн. 12, с. 806-807.

¹⁷⁵ Ламздорф В. Н., Дневник, 1894-1896 гг., М., 1991, с. 391-392, секретная телеграмма российского посла во Франции барона А. П. Моренгеума.

րից: Այդ հրահանգները վերանայում էին նաև Ռուսաստանի դիրքորոշումը օտոմանյան պարտքի վարչության հարցում: Այսպես, եթե 1881-ից ցարական կառավարությունը հրաժարվում էր ներկայացուցչություն ունենալ օտոմանյան պարտքի վարչության խորհուրդում, ապա այժմ պատրաստ էր ուղարկել այստեղ իր պատվիրակին, եթե նախկինում առարկում էր վարչության իրավասությունների ընդլայնմանը, ապա այժմ էլ էր ընդգիծանում այդ հարցում¹⁷⁶: Նշված հրահանգի վրա լույս է սփռում Ռուսական արտաքին քաղաքականության արխիվում պահվող մի փաստաթուղթ, որը արևելյան հարցում ռուս-ֆրանսիական համատեղ խնդիրների համեմատական է անցկացնում 1891 և 1896 թթ., արձանագրելով այն փոփոխությունները, որ տեղի էին ունեցել այդ տարիների ընթացքում: Եթե ռուս-ֆրանսիական դաշինքի սաղմնավորման պահին, կողմերից յուրաքանչյուրը բացառում էր Մեծ Բրիտանիայի հետ համաձայնության որևէ տարբերակ՝ առաջնային դիտարկելով Թուրքիայի *status quo*-ն և մերժելով սուլթանի վրա ճնշում գործադրելու, մասնավորապես ռազմածովային դեմարշ կազմակերպելու հնարավորությունը, ապա հինգ տարի անց Ֆրանսիան, օգտագործելով անգլո-դերմանական սրված հակասությունների պահը, պատրաստ էր հաշտության եզրեր գտնել նախկին մրցակցի հետ, ընդ որում ոչ թե Մերձավոր Արևելքի, այլ Եգիպտոսի հարցում: Ռուսաստանին էլ խորհուրդ էր տրվում հաշվի առնել Անգլիայի քաղաքական վար-

¹⁷⁶ Ерусалимский А., Внешняя политика и дипломатия германского империа-лизма в конце 19 в., М., 1951, с. 235. Եթե Ֆրանսիան Աֆրիկայում տարածքային ձեռքբերումների ակնկալիքով պատրաստ էր դաշինք կնքել Անգլիայի հետ և զբաղվել թուրքական ֆինանսների «առողջացմամբ» ընդլայնելով օտոմանյան պարտքի վարչության իրավասությունները և ըստ այդմ երկրում ուժեղացնելով իր ազդեցությունը, ապա ցարիզմի համար նման տարբերակը անընդունելի էր, քանզի հեռավոր-արևելյան ակտիվացող քաղաքականության պայմաններում Եգիպտոսը և Աուեզը վերածվում էին Ռուսաստանի հետաքրքրության ոլորտ, ինչը անհրաժեշտ էր դարձնում այստեղ անգլիական օկուպացիայի վերացումն ու ջրանցքի ազատ նավարկելիությունը, իսկ թուրքական ֆինանսների միջազգային վերահսկողությունը հավասարազոր կլիներ Թուրքիայի ինտերնացիոնալացմանը, այն դեպքում, երբ ցարիզմը փորձում էր պաշտպանել քայքայվող պետությունը, բացառել արևելյան և հայկական հարցերի միջազգայնացումը:

քաղիծը, «չահավետ աշխատել Լոնդոնի կաբինետի հետ, բանակցություններից քաղելով գործնական օգուտ, պայմանավորվել հետագա անելիքների շուրջ, որը կրավարարներ կողմերի շահերը»¹⁷⁷։ Իհարկե, Ֆրանսիացի դիվանագետները հարկ չէին համարում բացատրել, որ նման համադործակցությունը արդյունավետ էր Անգլիայի և Ֆրանսիայի, բայց ոչ Ռուսաստանի համար, որի արտաքին քաղաքական ծրագրերում աֆրիկյան խնդիրները /Եգիպտոս, Սուդան, Սուեզ/, ի տարբերություն Ֆրանսիայի, ամենևին էլ առաջնային չէին, իսկ Անգլիայի հետ դաշինքը՝ մեղմ ասած, ոչ չահավետ։ Այդպես Ֆրանսիան, փաստորեն, ապահովագրում էր իր միջազգային կարգավիճակն ընդդեմ Եռյակ միության ու մասնավորապես Գերմանիայի՝ նախադրյալներ ստեղծելով անդլո-ֆրանս-ռուսական ապագա դաշինքի՝ Անտանտի համար։ Ինչեւէ, բարձրաստիճան պատվիրակների «փարիզյան հաղթանակի»՝ ոգևորությունը շատ արագ փարատվեց տունդարձին՝ հանդիպելով ռուս դիվանագետների փաստացի դիմադրությանը։ Արդյունքում, Նիկոլայ II-ը հարկադրված էր ընդունել իր «խոշոր վրիպումը» և հրաժարվել Հանոտոյի նախագծված մոտեցումներից և իր իսկ ստանձնած պարտավորություններից¹⁷⁸։ Դաշնակիցների դիվանագիտական անհամաձայնությունն անմիջապես օգտագործեց Կ.Պոլսի ռուսական դեսպան Նելիդովը՝ ցարական կառավարության քննարկմանը ներկայացնելով հայկական ճգնաժամի երկարաձգման պարագայում սևծովյան նեղուցների գրավման նոր նախագիծ¹⁷⁹։

Հանոտոն իր հերթին, տեղեկանալով Նելիդովի ծրագրի մասին, մեկնարկ տվեց դիվանագիտական ունաշիգմին։ Ռուսական քաղաքականությունը գնահատելով որպես Թուրքիայում մենիշխելու «սեպարատ» փորձ՝ Ֆրանսիական կառավարությունը դիմեց սպառնալիքների և քաղաքական շանտաժի ռազմավարությանը։ Առաջինների դեպքում հրապարակ հանվեց անդլո-ֆրանսիական դաշինքի գաղափարը, իսկ երկրորդն արտահայտվեց Մեծ Բրիտանիայի նախաձեռնությամբ հայկա-

¹⁷⁷ Архив внешней политики Российской империи, ф. Политархив, д. 3449, л. 1-9 /թարգմանությունը ֆրանսերենից/։

¹⁷⁸ Хвостов В., Проблема захвата Босфора в 90-ых г. 19 в., Историк-марксист, т. 20, М., 1930, с. 124.

¹⁷⁹ 1892թ. ցարական արքունիքը մերժել էր Նելիդովի նմանատիպ նախագիծը կարևորելով ռուս-ֆրանսիական դաշինքը։

կան հարցի առնչութեամբ հրավիրված միջազգային խորհրդա-
ժողովին հղած «երեք կեանքում», այն է՝ սկսած 1900-ական
կայսրության ամբողջականութիւնը, հրաժարվել թուր-
քիայում անջատ երկրներից և սուլթանական կայսրության
հանդեպ վեց տերութիւնների «կոնգոմիտիում» հաստատելու
փորձերից¹⁸⁰:

Յարական արքունիքն էլ, թեպետ վաղուց էր փայփայում
նեղուցներում հաստատվելու միտքը, հարկադրված էր հրա-
ժարվել այդ ծրագրից՝ ընկրկելով ռուս-ֆրանսիական դաշինքի
լուծարման, Ռուսաստանի քաղաքական մեկուսացման և ֆի-
նանսատնտեսական հուսալի աջակցութիւնից զրկվելու վտան-
գի առջև: Վերջինս չափազանց կարևոր նախապայման էր, եթե
հաշվի առնենք, որ մասնավորապես 1890-ականների տնտեսա-
կան ճգնաժամն էր Ռուսաստանին նետել ֆինանսապես հզոր
Յրանսիայի գիրկը, մեծացնելով առաջինիս կախումը երկրորդի
կապիտալ ներդրումներից¹⁸¹:

Այսպիսով, Ռուսաստանի դեպի Կ.Պոլիս տանող ճանա-
պարհին նախ և առաջ կանգնած էր դաշնակից Յրանսին, որը
որպես Մերձավոր Արևելքում ցարիզմի քաղաքական ակտի-
վութիւնը զսպելու միջոց ժամանակ առ ժամանակ շահարկում
էր հայկական հարցը: 1891-1893 թթ. ձևավորված ռուս-ֆրան-
սիական դաշինքը ոչ այնքան ռազմաքաղաքական ընդհան-
րութիւնների, որքան հակասութիւնների միութիւնն էր, որի
անդամները լիովին չվստահելով մեկ մեկու, սեփական շահերի
իրագործման ճանապարհին պատրաստ էին քաղաքական նո-
րանոր գործարքների՝ վերանայելով ժամանակին երկուստեք
համաձայնեցված դիվանագիտական մոտեցումները: Միաժա-
մանակ քննախոսելի են այն տեսակետները, թե «1789 թ.
ավանդույթների երկիրը» արևելյան ու մասնավորապես հայ-
կական խնդրում, 1890-ականներին կաշկանդված լինելով
ռուս-ֆրանսիական դաշինքով, որգեզբել էր անդամ, ցարիզմին
կամակատար քաղաքան գիծ¹⁸²:

¹⁸⁰ Ротштейн Ф. А., Международные отношения в конце 19 в., М.-Л., 1960, с. 374-376.

¹⁸¹ Хальгартен Г., Империализм до 1914 г., М., 1961, с. 134-135.

¹⁸² ՀԱՍ Ֆ. 4033, ց. 2, գ. 105: Амфиитеатров А., Армянский вопрос, СПб, 1906, с. 15.

Ռուս-ֆրանսիական մերձեցումը, իրականում կողմերից յուրաքանչյուրի քաղաքական խնդիրներն ինքնուրույն լուծելու և միասին, համաձայնեցված անգլիական, գերմանական, ավստրո-հունդարական մրցակցությանը հակադրվելու երաշխիք էր: Այն գաղութային, իմպերիալիստական մրցապայքարի, տերությունների ագրեսիվ արտաքին քաղաքականության արգասիք էր՝ կոչված հաղթահարելու երկու պետությունների քաղաքական մեկուսացումը, ընդդիմանալու հակադիր տերությունների ծավալապաշտական ծրագրերին: Միջազգային բարդ իրավիճակում, երբ աշխարհը բեկուկում էր ռազմաքաղաքական նոր խմբավորումների շուրջ, ցարիզմին անհրաժեշտ էր որպես դաշնակից ունենալ ուժեղ ֆրանսիան իր շահերին ծառայեցնելու, և ոչ թե Ռուսաստանը Երրորդ հանրապետությանը ենթարկեցնելու համար: Լինել բարեկամներ՝ «կարողանալով պահպանել չափը և չհարուցել այլոց դժգոհությունը»¹⁸³»՝ ահավասիկ, քաղաքական մի բանաձև, որ բնութագրող էր երկու դաշնակիցներին էլ: Պատահական չէ, որ ժամանակին ռուս-ֆրանսիական բարեկամությունը համեմատվել է մկնդեղի հետ. «չափավոր քանակությամբ այն առողջարար է, չնչին չարաշահման դեպքում՝ մահացու»¹⁸⁴:

GAYANE TONOYAN
Institute of History, NAS RA

THE RUSSIAN-FRENCH ALLIANCE AND THE ARMENIAN QUESTION IN THE 90s OF THE 19th CENTURY

Summary

In the 1890s France, like all other states interested in Near East, followed a certain political principle in relation to the Ottoman "heritage" and the Eastern question, conditioned by the interests of the French financial capital. They were in harmony with the Russian diplomacy. Undoubtedly, France's attitude to the problem of Western Armenia had

¹⁸³ Ламздорф В.Н., Дневник, 1894-1896 гг., с. 254.

¹⁸⁴ Вопросы истории, 1977, № 6, Из дневника В.Н. Ламздорфа, публикация И. А. Дьяконовой.

been conditioned by its economic and political interests. The French diplomacy periodically touched the Armenian question in the context of its interests.

The Russian court and the French government, acting as military-political partners, coordinated the realization of political principles in this region trying to escape the formation of a new centre of the tension and war in the East, protecting the Ottoman Empire and its indivisibility, acting as supporters of reforms provided by the 61st Article of the Berlin Congress. By the "defensive" attitude towards Turkey and "neutrality" in the Armenian question Russia and France were opposing the spread of the influence of England and Germany in Western Asia. Thus, France together with Russia (in order to restrain Britain) took part (a) in the work of the committee which investigated the events in Sasun; (b) in elaboration of the May project concerning Armenian reforms; (c) in the signing of the collective notes of the Great Powers addressed to the Sultan government; (d) in opposing the British proposals about the partition of the Ottoman Empire; (e) in the application of the military pressure against the Sultan; (f) in initiating of the international conference concerning the Armenian question.

Formed in 1891-1893 the Russian-French alliance was full of contradictions. They did not trust each other and were ready to commit political frauds for the realization of their own interests, thus revising mutually coordinated diplomatic approaches. There were certain contradictions in the Russian-French relations, particularly, concerning the problem of the Black Sea straits' status. Anyhow in the course of the Eastern crises the sides managed to regulate their actions.

The public opinion in France was agitated by the horrible news of the Armenian massacres in the Ottoman Empire. In 1896 many prominent French public and political figures accused the bloody Sultan Abdul-Hamid. They called progressive people to support Western Armenians, as well as criticized the European policy.

The Russian-French rapprochement, in reality, was a guarantee, on the one hand, to solve their own problems and, on the other hand, to oppose the rivalry of Britain, Germany, Austria and Hungary. Meanwhile the Russian Empire needed powerful France as an ally in a complicated international situation when the world polarized around new groupings.